

# Προβλήματα μετασοφικῆς ἐκπαίδευσης

Dr LILLEY

*Ὁμιλία πού ἐκφωνήθηκε στὸ συμπόσιο τῆς Μόσχας γιὰ τὴν ἀνώτατη ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνικὴ ἐκπαίδευση. Ὁ Σ. Λήλεϋ εἶναι καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Νότινγκαμ.*

Ἔχουμε συνηθίσει νὰ θεωροῦμε τὴν ἐκπαίδευση σὰν κάτι πού γίνεται στὴν παιδικὴ καὶ στὴ νεανικὴ ἡλικία, στὰ πρῶτα δέκα πέντε, δέκα ἕξη ἢ εἴκοσι ἕνα πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς μας. Στὰ χρόνια αὐτὰ πήραμε μιὰ στοιχειώδη (γενικὴ) μόρφωση, μάθαμε κάποιο ἐπάγγελμα, μελετήσαμε μερικὰ πράγματα γιὰ τὴ φύση τῆς κοινωνίας καὶ τὶς ὑποχρεώσεις τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντί της. Ἐπειτα, περνᾶμε τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ μας θάζοντας σ' ἐφαρμογὴ τὶς γνώσεις πού ἀποκτήσαμε στὰ νεανικὰ μας χρόνια. Θὰ ὑπέθετε κανεὶς ὅτι ὁ κόσμος — ἡ γνωριμία μας μαζί του, ἡ τεχνικὴ του, ἡ ὀργάνωσή του — ἐξελίσσονται τόσο ἀργά, ὥστε οἱ γνώσεις πού ἀπόκτησε ὁ ἄνθρωπος στὰ πρῶτα του χρόνια θὰ τὸν ἐξυπηρετήσουν ἀνετα σ' ὅλη τὴ ζωὴ. Σκέπτομαι ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων θεωρεῖ ἀκόμη τὴν ἐκπαίδευση σὰν κάτι πού περιορίζεται στὶς δυὸ πρῶτες δεκαετίες τῆς ζωῆς, κάτι τι πού προηγεῖται ἀπὸ τὴν πρακτικὴ ζωὴ.

Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν μόρφωση δὲν ἀξίζει ἀπολύτως τίποτε γιὰ τὴν ἐποχὴ μας. Τώρα, ὁ κόσμος ἀλλάζει τόσο γρήγορα, ὥστε εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐξακολουθεῖ κανεὶς νὰ μελετᾷ σ' ὅλη τὴ ζωὴ. Σκέπτομαι πῶς αὐτὸ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ προβλήματος πού μᾶς ζητήθηκε νὰ ἐξετάσουμε στὴν παράγραφο 4 τῆς ἡμερησίας διατάξεως τοῦ β' τμήματος. Ἐκεῖνο πού μᾶς ἀφορᾷ δὲν εἶναι ἀκριβῶς «ἡ μόρφωση χωρὶς σταμάτημα τῆς ἐργασίας». Εἶναι μᾶλλον ἡ ἰδέα ὅτι στὴν ἐποχὴ μας ἡ ἐκπαίδευση πρέπει νὰ εἶναι κάτι πού παρατείνεται σ' ὅλη τὴ ζωὴ, σὰν ἕνα ἀδιάκοπο προτσὲς μιᾶς διδασκαλίας πάντοτε νέας γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιεῖ τὶς συνθήκες, οἱ ὁποῖες ἀλλάζουν σταθερά. Καί, φυσικά, ἡ συνεχῆς αὐτὴ ἐκπαίδευση πρέπει στὶς περισσότερες περιπτώσεις, νὰ δίνεται σὲ ἀνθρώπους πού ἐξακολουθοῦν νὰ ἐργάζονται.

Εἶναι φανερό ὅτι ἡ κατάσταση αὐτὴ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὶς τεράστιες ἐπιτυχίες τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς. Οἱ συ-

νάδελφοί μας, π.χ., τοῦ α' τμήματος θὰ ἐξετάσουν τώρα πῶς οἱ πρόοδοι τῆς μηχανοποίησης καὶ τῆς αὐτοματοποίησης στὴ βιομηχανία ἀπαιτοῦν μιὰν ἀδιάκοπη βελτίωση τῆς ἐπαγγελματικῆς εἰδικότητας τῶν ἐργατῶν. Στὸ δικό μας, ὅμως, τμήμα, τὸ κύριο πρόβλημα εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐπιτυχίες στὶς ἐπιστῆμες καὶ στὶς τέχνες ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα κοινωνικὲς ἀλλαγές οἱ ὁποῖες ἀναπτύσσονται τόσο γρήγορα, ὥστε ἡ ἔννοια μιᾶς ἐκπαίδευσης, πού διαρκεῖ σ' ὅλη τὴ ζωὴ, πρέπει κι' αὐτὴ μὲ τὴ σειρά της νὰ ἔχει ἐφαρμογὴ στὶς ἱστορικὲς καὶ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες.

Ἡ σύγχρονη ἐπιστῆμη καὶ τεχνικὴ προσφέρουν στὴν ἀνθρωπότητα τὴν προοπτικὴ μιᾶς πολὺ γρήγορης πορείας πρὸς ἕνα κόσμο ἀφθονίας, ὅπου καθένας θὰ ἀπολαμβάνει τὰ ὑλικά ἀγαθὰ χωρὶς περισπασμούς, ἔχοντας ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά μικρότερη ἐργάσιμη ἐβδομάδα, καὶ ὅπου τὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο θὰ εἶναι πολὺ ὑψηλότερο ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ζωῆς. Ἡ ἴδια, ὅμως, αὐτὴ ἐπιστῆμη καὶ ἡ ἴδια τεχνικὴ μποροῦν ἐπίσης νὰ χρησιμοποιηθοῦν κακὰ καὶ νὰ προκαλέσουν τὴν ἀνεργία, τὴν οἰκονομικὴ ἀποδιοργάνωση, τὸν πυρηνικὸ πόλεμο καὶ πολλὰ ἄλλες συμφορές. Ἡ ἐκλογή ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τὶς διαδοχὲς εἶναι ἐκλογή κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ. Ἐτσι, τὸ κύριο καθῆκον τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἡ δημιουργία κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν συνθηκῶν, χάρις στὶς ὁποῖες οἱ κοινωνία θὰ μπορέσει νὰ χρησιμοποιήσῃ πλεονέκτημα τὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴν τεχνικὴ πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἐμποδίσῃ πρὸς σίγουρα τὴν χρησιμοποίησή τους σὲ κακοὺς σκοπούς. Ἡ πραγματοποίησις αὐτοῦ τοῦ χρέους ἀπαιτεῖ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔχουν περισσότερες γνώσεις σχετικὰ μὲ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες.

Ὁ πρῶτος καὶ πιὸ σημαντικὸς ὄρος τῆς ἐπιβίωσης χρησιμοποίησης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς εἶναι ἕνας ὄρος, πού γι' αὐτὸν μποροῦμε ὅλοι νὰ εἴμαστε σύμφωνοι, ἡ ἀποτροπὴ τοῦ πολέμου, ἡ εἰρηνικὴ συνύπαρξη καὶ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, γε-

νικός και πλήρης άφοπλισμός. Μὲ τὸ δεύ-  
τερο οὐσιώδη λόγο, τὴν ἐκλογή τοῦ καλύ-  
τερου οἰκονομικοῦ συστήματος, μ' αὐτὸν  
εἶναι πιθανὸ νὰ μὴν μποροῦμε νὰ εἶμαστε  
ὄλοι σύμφωνοι. Θὰ μπορούσαμε ὅμως, ὄ-  
λοι νὰ συμφωνήσουμε πάνω στὴν ἀρχὴ ὅ-  
τι ἡ ἐκλογή αὐτὴ πρέπει νὰ γίνεται ἀπὸ  
τοὺς ἀνθρώπους στὴ θάση μιᾶς δυνατῆς  
καὶ ὀλοκληρωμένης ἀντίληψης γιὰ τὶς ἱ-  
στορικές καὶ κοινωνικές ἐπιστῆμες.

Ἄκόμη κι' ὅταν ἔχει πραγματοποιηθεῖ  
ἡ σωστὴ ἐκλογή, δὲν ἔχουμε παρὰ μόνον  
τὴν ἀρχὴ τῆς λύσης τοῦ προβλήματος, δὲν  
ἔχουν δημιουργηθεῖ ἀκόμη παρὰ μόνον οἱ  
κύριοι ὄροι γιὰ τὴ λύση του. Κάθε και-  
νούργια ἐπιτυχία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τε-  
χνικῆς γεννᾷ καινούργια προβλήματα  
κοινωνικῆς ἐφαρμογῆς, σὲ εὐρύ, κάποτε  
ἐθνικὸ ἢ παγκόσμιο ἐπίπεδο, ἀλλὰ συχνό-  
τερα (πράγμα πού δὲν εἶναι λιγότερο ση-  
μαντικὸ) σὲ περιοχὲς πολὺ πιὸ περιορισμέ-  
νες. Μιὰ νέα βιομηχανικὴ ἐφεύρεση ἀυξάνει  
τὶς ἀνάγκες σὲ ἐργάτες καὶ εἰδικούς  
μιᾶς καθορισμένης κατηγορίας καὶ μειώ-  
νει τὶς ἀνάγκες σὲ εἰδικούς μιᾶς ἄλλης κα-  
τηγορίας. Δημιουργεῖ ἔτσι μιὰ ὀλόκληρη  
εἰδικότητα. Μπορεῖ ἐπίσης αὐτὸ νὰ προ-  
καλέσει τὴ μετακίνηση οἰκογενειῶν σὲ ἄλ-  
λες περιοχὲς. Οἱ ἐπιτυχίες στὴν περιοχὴ  
τῆς ἱατρικῆς μεταβάλλουν τὴν κατανομὴ  
τοῦ πληθυσμοῦ μὲ τὶς ἡλικίες, πράγμα  
πού ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα καινούργια κοι-  
νωνικὰ προβλήματα, πού ἀφοροῦν τὶς ἀ-  
νάγκες τῶν ἡλικιωμένων. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν  
μεταφορῶν ἀλλάζει τὴν γεωγραφικὴ κα-  
τανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀπαιτεῖ ἀλλαγὴ  
τῶν μεθόδων καὶ τῆς ὀργάνωσης τῆς το-  
πικῆς διεύθυνσης. Τὰ κοινωνικὰ αὐτὰ προ-  
βλήματα καὶ πολλὰ ἄλλα παρόμοια πρέ-  
πει νὰ λύνονται τόσο γρήγορα ὅσο ἐπι-  
τακτικὰ τίθενται ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς  
ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς. Ἡ ἀδιάκοπη  
αὐτὴ ἐναρμόνιση τῶν κοινωνικῶν σχέσε-  
ων, μὲ σκοπὸ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀπαι-  
τήσεων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς  
δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιεῖται, ὅπως  
πρέπει, παρὰ μόνον ἂν ὁ πληθυσμὸς, ὄλος  
ὁ πληθυσμὸς, εἶναι ἀποφασιστικὰ στραμμέ-  
νος πρὸς τὶς κοινωνικές ἐπιστῆμες.

Ἄκόμη περισσότερο, δὲν μπορεῖ νὰ πρα-  
γματοποιεῖται κατὰ τρόπο ὠφέλιμο, παρὰ  
μόνον ἂν ἡ κατανόηση τῶν κοινωνικῶν ἐ-  
πιστημῶν ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ, ἐξακολουθεῖ  
νὰ ἀναπτύσσεται βῆμα - βῆμα μὲ τέτοιο  
τρόπο, ὥστε οἱ νέες του γνώσεις νὰ τοῦ  
ἐπιτρέπουν νὰ ὑπερνικεῖ τὶς καινούργιες  
δυσκολίες. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο φτάνουμε  
σὸ σσυμπέρασμα ὅτι ἡ μελέτη τῶν ἱστο-  
ρικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, — κι'  
αὐτὸ γιὰ τὴν πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων, —  
πρέπει νὰ συνεχίζεται σ' ὅλη τὴν περίοδο  
τῆς δραστηριότητάς τους.

## Η ΕΛΛΕΙΨΗ ΕΙΔΙΚΩΝ

Συμπεραίνω ὅτι ἐνδιαφερόμαστε γιὰ κά-

τι πιὸ σοβαρὸ ἀπὸ τὴν προετοιμασία εἰδι-  
κῶν οἰκονομολόγων, πολιτικῶν θεωρητι-  
κῶν, νομομαθῶν, ἱστορικῶν κλπ. Ὅπως ἴ-  
ποτε ἡ προετοιμασία εἰδικῶν πρέπει νὰ  
ἔχει σημαντικὴ θέση στὴ συζήτησή μας.  
Στὶς παρούσες συνθήκες, ὅταν ἀκόμη καὶ  
στὶς χῶρες πού βρίσκονται σὲ πολὺ εὐνοϊ-  
κὴ θέση γίνεται αἰσθητὴ ἡ σοβαρὴ ἔλλει-  
ψη κάθε εἶδους εἰδικῶν, εἶναι πολὺ σπου-  
δαῖο καὶ νὰ ἐξασφαλισθοῦν τὰ μέσα, μὲ  
τὰ ὁποῖα ὁ ἄντρας ἢ ἡ γυναίκα, πού δὲν  
εἶχαν αὐτὴ τὴ δυνατότητα στὰ νεανικά τους  
τους χρόνια, θὰ μπορέσουν σὲ μεγάλη ἡλι-  
κία καὶ χωρὶς νὰ σταματήσουν νὰ ἐργά-  
ζονται, νὰ ἀποκτήσουν μιὰ νέα εἰδικότητα  
οἰκονομολόγου ἢ ἱστορικοῦ. Σκέπτομαι  
ὅμως — παρ' ὄλο ὅτι μπορεῖ νὰ ἔχετε ἐν-  
τελῶς διαφορετικὴ γνώμη πάνω σ' αὐτὸ  
τὸ πρόβλημα — ὅτι ὁ τομέας αὐτὸς τῆς ἐ-  
πιμόρφωσης τῶν ἐνήλικων θὰ γίνῃ σὸ  
κοντινὸ μέλλον λιγότερο σπουδαῖος, του-  
λάχιστον γιὰ τὶς προοδευμένες χῶρες, ἂν  
λάβουμε ὑπ' ὄψη ὅτι οἱ δυνατότητες γιὰ  
τὴν προετοιμασία τῶν νέων μὲ εἰδικὴ ἀπ'  
τὴν ἀρχὴ μόρφωση εὐρύνονται σημαντικά.

Ὅπως καὶ νὰ εἶναι, εἶναι φανερὸ γιὰ  
ὄλους ὅτι ὑπάρχει ἀνάγκη, πάντοτε ἀυξάνο-  
μενη, γιὰ τὴν συνεχῆ διδασκαλία τῶν  
κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στοὺς ἀνθρώπους  
πού δὲν εἶναι καὶ δὲν ἔχουν τὴν πρόθεση νὰ  
γίνουν εἰδικοί στὸν τομέα αὐτόν. Γιὰ τὸν  
ἀληθινὸ σοφὸ ἢ τεχνολόγο, ἢ μελέτη τῶν  
κοινωνικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ  
νὰ ἀντιλαμβάνεται πολὺ πιὸ καθαρὰ πῶς  
ἢ ἐργασία του ἔχει ἐπίδραση πάνω στοὺς  
συναδέλφους του καὶ πῶς οἱ κοινωνικές  
συνθήκες τὸν βοηθοῦν ἢ τὸν παρεμποδί-  
ζουν στὶς προσπάθειές του. Ὁ συνδικαλι-  
στικός ἡγέτης, ὁ ὑπόλληλος τῆς λέσχης,  
ὁ συγγραφέας, ὁ διευθυντὴς τοῦ θεάτρου,  
ὄλοι αὐτοὶ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἔχουν ἀνάγκη  
ἀπὸ πάρα πέρα καὶ συνεχῆ μελέτη τῶν  
κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ὥστε ἡ δουλειά  
τους νὰ μὴν εἶναι ἀπομονωμένη ἀπὸ τὶς  
ἀνάγκες τῆς κοινωνίας. Καὶ πρὸ πάντων,  
ἂν ἡ δημοκρατία πρέπει νὰ ἔχει μιὰ σω-  
στὴ ἐρμηνεία στὴν κοινωνία μας, πού ἀ-  
πὸ μέρα σὲ μέρα γίνεται πιὸ περίπλοκη,  
κάθε πολίτης πρέπει νὰ φρεσκάρει ἐξακο-  
λουθητικὰ καὶ νὰ ἀνανεώνει τὴν κατανόη-  
ση τοῦ μηχανισμοῦ τῆς κοινωνίας, γιὰτὶ  
μόνον ἔτσι θὰ μπορέσει νὰ εἶναι πραγμα-  
τικὰ ἀποτελεσματικὴ ἢ δραστηριότητά του  
στὶς δημοκρατικές ἀποφάσεις πού τυχὸν θὰ  
πάρει..

Ἄφοῦ ὑπογράμμισα ἔτσι τὴ μεγάλη καὶ  
πάντοτε ἀυξανόμενη σημασία τῆς διδασκα-  
λίας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν σ' ὅλη  
τὴ ζωὴ τοῦ ἐργαζόμενου — τῆς ἀγωγῆς  
τῶν ἐνηλίκων ὅπως θὰ τὴ λέω γιὰ νὰ εἶ-  
μαι σαφῆς — εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἀνα-  
γνωρίσω τώρα ὅτι δὲν εἶμαι πολὺ ἀρμό-  
διος γιὰ νὰ πῶ τί θὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ πρα-  
κτικὰ κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρῖσμα. Ἡ ἐμπει-  
ρία μου περιορίζεται σ' ἓνα τομέα καθορι-  
σμένο, στὸν τομέα τῆς διδασκαλίας τῆς ἱ-

στορίας τῆς ἐπιστήμης σὲ συνδυασμὸ μὲ τις σχέσεις τῆς μὲ τὴν κοινωνικὴ ἀνάπτυξιν ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἀμοιβαίας ἐπίδρασης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνίας. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δὲν εἶμαι σὲ θέσιν νὰ κάνω μιὰ πλήρη ἔγκυρη ἔκθεσι, γιὰ νὰ ὑποδείξω τὸν τρόπο γιὰ τὴν ὀργάνωσιν ἢ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἐκπαίδευσης τῶν ἐνηλίκων. Ἐκεῖνο ποὺ μπορῶ νὰ κάνω, εἶναι νὰ σᾶς προτείνω μερικὰ θέματα γιὰ ἐξέτασιν, νὰ κάνω μερικές παρατηρήσεις σὲ καθένα ἀπ' αὐτὰ καὶ νὰ ἐλπίσω ὅτι ἔτσι θὰ σᾶς παρακινήσω νὰ συμβάλετε κι' ἐσεῖς μὲ συγκεκριμένες ιδέες, βγαλμένες ἀπὸ τὴν πείρα σας.

Συλλογίζομαι ὅτι, ὑπολογίζοντας τὸ χρόνο ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσίν μας, δὲν μποροῦμε νὰ κάνουμε πολλὰ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐξέτασιν τοῦ προγράμματος, οὔτε καὶ νὰ σταματήσουμε σὲ μερικὰ θέματα ξεχωριστά. Ἔτσι, θὰ σᾶς προτείνω τρία κύρια θέματα, ποὺ ἀξίζει νὰ ἐξετασθοῦν: 1ον, τὸ πρόβλημα ποὺ συνδέεται στὸ νὰ πεισθοῦν οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν ἀνάγκη νὰ ἐξακολουθήσουν τίς μελέτες σ' ὅλη τους τὴ ζωὴ, 2ον, μερικὰ ὀργανωτικὰ προβλήματα καὶ 3ον, μερικὰ ζητήματα ἀρχῶν, ποὺ συνδέονται μὲ τὰ προγράμματα καὶ τίς μεθόδους διδασκαλίας, προσαρμοσμένα εἰδικὰ γιὰ τοὺς ἐνήλικους.

## ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πρῶτο θέμα πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι στὴν ἐποχὴ μας ἡ πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων δὲν φαντάζεται τὴν μόρφωσίν της σὰν ἓνα ἀδιάκοπο προτσές, ποὺ διαρκεῖ σ' ὅλη του τὴ ζωὴ. Χωρὶς ἀμφισβολία, ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ δυὸ χῶρες κι ἀνάμεσα στίς διάφορες κοινότητες (ἀστικές, ἀγροτικές κλπ.). Γενικά, ὅμως, τὰ παιδιὰ ποὺ ἀφήνουν τὸ σχολεῖο, σκέπτονται πῶς περνοῦν ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευσιν στὴ ζωὴ. Οἱ περισσότεροι ἐνήλικοι σκέπτονται τὴ μόρφωσίν τους σὰν κάτι ποὺ ἀνήκει στὸ παρελθόν. Γι' αὐτὸ θὰ ἤθελα νὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ ἐξετάσουμε τὸ πρόβλημα αὐτό: πῶς θὰ μπορέσουμε νὰ πείσουμε πολλοὺς ἀνθρώπους γιὰ τὴ σημασία ποὺ ἔχει νὰ ἐπιδιώκουν τὴν μόρφωσίν τους κι' ὅταν ἀκόμη εἶναι ἐνήλικοι.

Εἶναι φανερὸ πῶς ἡ προσπάθεια τῆς πειθοῦς πρέπει ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπλή παρότρυνσιν ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ μιὰν ἀναθεώρησιν τῶν σχολικῶν προγραμμάτων καὶ τῶν μεθόδων διδασκαλίας, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ κεντρίζουν τὴν ἐφεση γιὰ παραπέρα μόρφωσιν, νὰ προκαλοῦν γρήγορα μᾶλλον τὴ δίψα γιὰ τὴν ἐπιστήμην παρὰ νὰ τὴν ἱκανοποιοῦν. Ἐνας πολὺ μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς σχολικῆς διδασκαλίας ἔχουν χαρακτήρα δογματικὸ πού, δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ τάδε ἢ τὸ δεῖνα θέμα ἔχει μελετηθεῖ μιὰ γιὰ πάντα. Στὸ

μέλλον, ἡ δουλειὰ τοῦ δασκάλου θὰ εἶναι νὰ δίνει στοὺς μαθητὲς του νὰ καταλαβαίνουν πῶς οἱ ἡμέρες ποὺ πέρασαν στὸ σχολεῖο, τοὺς ἀνοιξαν μερικές μόνο πόρτες τοῦ μαγικοῦ κήπου τῶν γνώσεων, ποὺ θὰ μπορέσουν ν' ἀρχίσουν νὰ ἐξερευνοῦν σοβαρὰ στὴν πορεία τῆς δουλειᾶς τους. Τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα, τὰ ὑπεύθυνα γιὰ τὴν προετοιμασία τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ, θὰ πρέπει νὰ περιλαμβάνουν στὰ προγράμματά τους τὴν μελέτη τῶν σκοπῶν, τῆς ὀργάνωσιν καὶ τῶν μεθόδων τῆς μόρφωσιν τῶν ἐνηλίκων, ὥστε νὰ μπορέσουν οἱ παιδαγωγοὶ νὰ φαντασθοῦν καθαρότερα πῶς τὰ ἐξομαλύνουν τὸ δρόμο ποὺ ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴ σχολικὴ, στὴν μόρφωσιν ποὺ συνεχίζεται στὸν καιρὸ τῆς δουλειᾶς. Τὰ σχολεῖα θὰ πρέπει, ἐπίσης, νὰ βρίσκονται σὲ πολὺ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ μὲ τὴν παραγωγὴ, ἔτσι ποὺ οἱ μαθητὲς νὰ μὴν νοιώθουν τελειώνοντας τὸ σχολεῖο, μιὰν ἀπότομην διακοπὴν. Ἄν κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ σχολεῖου, διατίθεται ὀρισμένος χρόνος γιὰ τίς δουλειᾶς στὸ ἐργοστάσιον ἢ στὰ ἀγροκτήματα, θὰ εἶναι εὐκόλο στὸ νέο ἢ στὴ νέα νὰ ἀντιληφθοῦν ἀργότερα ὅτι καὶ ἡ δουλειὰ στὸ ἐργοστάσιον ἢ στὸ ἀγροκτήμα θὰ πρέπει νὰ περιλαμβάνεται στὴ συνέχεια τῆς μόρφωσίν τους.

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, τί μποροῦμε νὰ κάνουμε στοὺς τόπους τῆς δουλειᾶς; Ἡ διεύθυνσιν τοῦ ἐργοστασίου συχνὰ θὰ ὑποστηρίζει εὐχαρίστως τὴ λαχτάρᾳ τῶν ἐργατῶν του μιὰ μιὰ ἐπιστημονικὴ ἢ τεχνικὴ μόρφωσιν. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὰ ὀφέλη τῆς διεύθυνσιν τοῦ ἐργοστασίου εἶναι φανερά. Ὅμως, εἶναι πολὺ λιγότερο φανερὴ ἢ ὠφελιμότητα νὰ ἔχει κανεὶς ὑπαλλήλους, ποὺ ἐμβαθύνουν στίς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ἢ στὴν ἱστορία, καὶ εἶναι λιγότερο πιθανὸ νὰ ὑποστηρίξουν ζωηρὰ οἱ διευθύνσεις αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἐκπαίδευσιν. Ἔτσι λοιπόν, θὰ σᾶς παρακαλέσω νὰ ἐξετάσουμε τὸ ἐξῆς πρόβλημα: μὲ ποιὰ μέσα μποροῦμε νὰ πείσουμε τίς διευθύνσεις, ποὺ ἤδη βοηθοῦν τοὺς ἐργαζομένους, οἱ ὁποῖοι ἐξακολουθοῦν τίς ἐπιστημονικὲς καὶ τεχνικὲς μελέτες, νὰ εὐρύνουν τὴν ὑποστήριξίν τους καὶ στὸν τομέα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν;

Δυὸ ἄλλα ἀκόμη προβλήματα ἀνάγονται σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Τὰ ἀναφέρω μόνο καὶ σᾶς ἀφήνω νὰ τὰ συζητήσετε. Πῶς τὰ μέσα τῆς μαζικῆς προπαγάνδας — ἐφημερίδες, ραδιόφωνο, τηλεόραση καὶ κινηματογράφος — μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἔτσι, ὥστε νὰ ὑποδαυλίζουν στοὺς ἀνθρώπους τὴν ἐπιθυμία νὰ μελετοῦν τίς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες; Καὶ ποιὰ ἀπαραίτητη ὕλικὴ ὑποστήριξιν μπορεῖ νὰ δοθεῖ. Ἐλάττωσιν τῆς ἐργάσιμης ἡμέρας χωρὶς μείωσιν τῶν ἀποδοχῶν γιὰ κείνους ποὺ ἐξακολουθοῦν τὴ μελέτη, συμπληρωματικὲς πληρωμένες ἀδειες γιὰ μελέτη, προαγωγὴ ἢ αὐτόματη αὔξησιν τῶν ἀποδοχῶν γιὰ τὰ άτομα ποὺ

ἀνέβασαν τὴν ποιότητα καὶ γιὰ ἄλλες διακρίσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους;

Τὸ πρόβλημα τῆς ὀργάνωσης τῆς μετεκπαίδευσης γιὰ τὰ ἄτομα ποὺ ἐργάζονται ἤδη, δίνει λαβὴ γιὰ μιὰ πλατεῖα συζήτηση. Ὑπάρχουν πολλές μορφές ὀργάνωσης. Μποροῦν νὰ ὀργανωθοῦν μαθήματα ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο, μέσα στὰ σχολεῖα τους, ἀπὸ τὶς διευθύνσεις τῶν ἐθνικῶν ἢ κοινοτικῶν ὀργανώσεων ἐκπαίδευσης, ἀπὸ τὶς ἰδιωτικὲς ὀργανώσεις καὶ ἑταιρίες διαφόρων εἰδῶν, ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια καὶ ἄλλα ἀνώτερα ἰδρύματα, παραχωρώντας εἰδικὰ πλεονεκτήματα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση κατὰ τὸν ἐλεύθερο χρόνο τῶν ἐργαζομένων. Τὰ μαθήματα μποροῦν νὰ ὀργανωθοῦν τὸ θράδυ ἢ παραχωρώντας στοὺς ἐργαζομένους μιὰν ἡμέρα τῆ βδομάδα, γιὰ νὰ τὰ παρακολουθοῦν, ἢ μὲ ἀλληλογραφία ἢ μὲ διάφορες ἄλλες μορφές. Τὰ πλεονεκτήματα καὶ οἱ δυσκολίες ὄλων αὐτῶν τῶν μεθόδων ἀξίζει νὰ ἐξετασθοῦν. Ὑπάρχουν, ὁμως, δυὸ κύρια θέματα ποὺ θὰ προτείνω, τὰ ὁποῖα ἀξίζουν εἰδικὰ νὰ προσεχθοῦν.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, στὶς σοσιαλιστικὲς χῶρες παρατηρεῖται μιὰ ἀσυνήθης αὐξηση ἐκείνου ποὺ τώρα ἔχει πάρει τὴν ὀνομασία τῶν μαθημάτων «μακρᾶς διάρκειας» (Cours «à long terme»). Γιὰ ὅσους δὲν συνάντησαν ἀκόμη αὐτὸ τὸν ὄρο πρέπει νὰ πῶ ὅτι τὰ μαθήματα αὐτὰ εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῶν συνηθισμένων μαθημάτων μὲ ἀλληλογραφία. Στὶς ἐργασίες τους περιλαμβάνουν ὅ,τι ξέρουμε γι' αὐτὸ τὸ εἶδος τῶν μαθημάτων, δηλ. τὰ προγράμματα, τὶς εἰδικὲς σημειώσεις, τὰ ἐγχειρίδια, τὶς γραπτὲς ἀσκήσεις κλπ. Ἀλλὰ περιλαμβάνουν ἐπίσης τμήματα διάρκειας δύο ἢ τριῶν ἐβδομάδων κάθε χρόνο, μὲ ἐντατικὴ διδασκαλία ὅλη τὴν ἡμέρα, μὲ εἰδικὴ ἄδεια ποὺ παραχωρεῖται στοὺς σπουδαστὲς ἀπὸ τὴν διεύθυνση τῶν ἰδρυμάτων. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτό, ἡ ἐργασία τῶν σπουδαστῶν παίρνει μορφή πολὺ πιὸ προσωπικὴ ἀπὸ τὸ παρελθόν. Εἰδικοί καθηγητὲς πηγαίνουν μιὰ φορὰ κάθε δεκαπέντε, στὰ συμβουλευτικὰ κέντρα (κοντὰ στοὺς σπουδαστὲς) καὶ περνοῦν ἐκεῖ μερικὲς ὥρες σὲ προσωπικὴ ἐπαφὴ μαζί τους, συζητώντας γιὰ τὶς δυσκολίες τους καὶ δίνοντας σὲ καθένα ἀπαραίτητες συμβουλές. Ἐχω ἀκούσει νὰ μιλοῦν πολὺ γιὰ τὴν ἐπιτυχία αὐτῶν τῶν μαθημάτων, ἀλλὰ τὶς περισσότερες φορὲς ὑπὸ στατιστικὴ μορφή. Θὰ ἠθελα νὰ ἀκούσω πολὺ περισσότερα γιὰ τὶς πρακτικὲς καὶ συγκεκριμένους ἐργασίες τους, π.χ. πῶς οἱ ἐκπαιδευτικὲς περίοδοι μὲ πλήρες πρόγραμμα συνδέονται μὲ τὴ συνηθισμένη μελέτη τοῦ σπουδαστῆ στο σπίτι. Πῶς εἶναι ὀργανωμένα τὰ ἰδιωτικὰ Συμβουλευτικὰ κέντρα καὶ τί κάνουν ἐκεῖ. Ποιὲς δυσκολίες συναντοῦν οἱ σπουδαστὲς καὶ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπερνηκθοῦν μὲ

τὶς συμβουλές τῶν καθηγητῶν. Ἡ μέθοδος αὐτὴ κατορθώνει νὰ κάνει τοὺς σπουδαστὲς νὰ συνειδητοποιήσουν τὸ πραγματικὸ νόημα τῶν θεμάτων ἢ τοὺς προετοιμάζει μόνο γιὰ νὰ περάσουν στὶς ἐξετάσεις. Σὲ ποῖο μέτρο ἢ μέθοδος αὐτὴ πέτυχε νὰ μειώσῃ τὸν ἀριθμὸ τῶν λυπηρῶν περιπτώσεων τῶν σπουδαστῶν ποὺ ἀρχίζουν μὲ ἐνθουσιασμὸ νὰ παρακολουθοῦν τὰ μαθήματα μὲ τὸ σύστημα τῆς ἀλληλογραφίας καὶ ποὺ σὲ συνέχεια, ἐπειδὴ συναντοῦν πολλές δυσκολίες, σταματοῦν χωρὶς νὰ τελειώσουν τὸν κύκλο τῶν μαθημάτων. Ἄν ἓνας ἀπὸ τοὺς συναδέλφους μας ἀπὸ τὶς σοσιαλιστικὲς χῶρες μᾶς πληροφοροῦσε σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ θέμα, σκέπτομαι πῶς ἐμεῖς οἱ ἄλλοι, ὅσοι ἀντιπροσωπεύουμε καπιταλιστικὲς χῶρες, θὰ μπορούσαμε νὰ μάθουμε πολλά.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, μοῦ φαίνεται ὅτι τώρα μόνο οἱ σοσιαλιστικὲς χῶρες ἀρχίζουν νὰ μαθαίνουν ἀπὸ τὶς καπιταλιστικὲς, καὶ μποροῦν ἀκόμη νὰ μάθουν πολλά, γιὰ τὴν ἀξία τῶν μαθημάτων, ποὺ ὀργανώνουν οἱ ἰδιωτικὲς ὀργανώσεις (γενικά, μὲ τὴν οἰκονομικὴ βοήθεια καὶ τὸν ἐπίσημο ἔλεγχος τοῦ κράτους ἢ καὶ χωρὶς τὸν ἔλεγχος). Στὴν δική μου χώρα, ἡ Ἑνωσὴ Ἐκπαίδευσης τῶν Ἑργατῶν, ἔχει μακρὰ πείρα ὀργάνωσης τέτοιων μαθημάτων. Αὐτὴ ἡ μέθοδος εἶχε ἰδιαίτερη ἐπιτυχία στὴν διδασκαλία τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν γιὰ ἃ ἀποκλείει τοὺς περιορισμοὺς ποὺ ἐπιβάλλονται ἀναπόφευκτα ἀπὸ τὶς πιὸ ἐπίσημες ὀργανώσεις στὴν ἐκλογή τῶν θεμάτων, στὴν ἐλεύθερη συζήτηση τῶν ἀντιφατικῶν ἀποτελεσμάτων καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀνεξάρτητης σκέψης τοῦ σπουδαστῆ. Ἐνα σημαντικό μέρος ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ Βρετανικοῦ Κοινοβουλίου καὶ τῶν Δημοτικῶν Συμβουλίων (καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ἀριστερᾶς) ἔχουν μελετήσει τὴν πολιτικὴ οἰκονομία στὴ σειρά τῶν μαθημάτων ποὺ ὀργάνωσε ἡ «Ἑνωσὴ Ἐκπαίδευσης τῶν Ἑργατῶν». Δὲν ἔχω τὸν καιρὸ νὰ σᾶς περιγράψω μὲ περισσότερες λεπτομέρειες τὶς ἐργασίες αὐτῶν τῶν ἰδιωτικῶν ὀργανώσεων, ἐλπίζω, ὁμως, ὅτι θὰ τὸ κάνει αὐτὸ κάποιος ἄλλος ἀπὸ τοὺς συναδέλφους μου ἀπὸ τὶς χῶρες τῆς Δύσης.

#### ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Τὸ τρίτο κύριο θέμα ποὺ προτείνω νὰ ἐξετάσετε ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα τῶν προγραμμάτων καὶ τῶν μεθόδων διδασκαλίας, προσαρμοσμένων γιὰ τοὺς ἐνήλικους. Νὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ σᾶς παρουσιάσω μερικὲς θέσεις γι' αὐτὸ τὸ θέμα. Ὁ ἐνήλικος σπουδαστὴς ἔχει τὸ πλεονέκτημα τῆς πείρας τῆς πρακτικῆς ζωῆς καὶ οἱ μέθοδοι διδασκαλίας τῶν ἐνηλίκων πρέπει νὰ εἶναι προετοιμασμένες ἔτσι ὥστε νὰ χρησιμοποιοῦν στο μᾶξιμουμ αὐτὴ τὴν πείρα. Αὐτὸ εἶναι σωστὸ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες περισσότερο ἀπὸ ὁποιαδήποτε

ποτε άλλη έπιστήμη. Σε τελευταία ανάλυση, ένας σπουδαστής, μπορεί πολύ καλά να ακολουθήσει μαθήματα ηλεκτρονικής χωρίς να έχει καμιά πρακτική πείρα πάνω σ' αυτό το πρόβλημα, ενώ γενικά ο σπουδαστής ξένων γλωσσών δεν μιλάει πρακτικά τη γλώσσα που μελετάει προτού να μάθει τη γραμματική. Άλλά κάθε ένήλικος σπουδαστής που παρακολουθεί τα μαθήματα κοινωνικών έπιστημών έχει την πείρα της κοινωνικής ζωής. Συμμετέχει στην κοινωνική εργασία. Σάν μέλος του συνδικάτου ή ενός τοπικού όμίλου, σάν πολίτης που παίρνει μέρος στην έπεξεργασία των κρατικών αποφάσεων, σάν καταναλωτής που ρυθμίζει τον οίκογενειακό του προϋπολογισμό, και σάν εργαζόμενος στις σχέσεις του με τους άλλους εργαζόμενους, σ' όλες αυτές τις δραστηριότητες και σε πολλές άλλες είναι ήδη ένας πρακτικός στόν τομέα των κοινωνικών έπιστημών, αν και ως τώρα ή πρακτική του στερούνταν θεωρητικών θάσεων. Κατά πάσα πιθανότητα, συχνάζει στα μαθήματα γιατί αντιλαμβάνεται την ανάγκη που έχει για πλατειές γνώσεις, για να μπορεί να εκπληρώνει τις κοινωνικές του υποχρεώσεις — στην δουλειά του, σε μια όποιαδήποτε προαιρετική απασχόληση ή άκόμενη απλά και μόνο σάν συνειδητός πολίτης. Όστόσο, αν και μπορεί να ύστερεί πολύ σε θεωρητικές γνώσεις στόν τομέα των κοινωνικών έπιστημών, αρχίζει τις σπουδές του όταν ήδη διαθέτει μεγάλη πρακτική πείρα.

Γι' αυτό το λόγο τα προγράμματα για τους ένήλικους πρέπει να έχουν ύπολογισθεί έτσι, ώστε να γίνεται στο μάξιμουμ χρησιμοποίηση της πρακτικής τους πείρας. Πρέπει, βέβαια, να είναι επίσης πρόγραμμα που οδηγεί τόν σπουδαστή προς διαγεγραμμένο σκοπό και τελικά προς τη θελίωση της εργασίας του σάν μέλος της κοινωνίας. Στην πραγματικότητα πρέπει να δείχνει το δρόμο, που θα τόν οδηγήσει από την περιορισμένη του πείρα σάν σπουδαστή, στην θελίωση των μελλοντικών του ενεργειών. Αυτό προϋποθέτει πολύ μεγάλη εύστροφία στην σύνταξη των προγραμμάτων, για να είναι δυνατόν να ικανοποιηθούν οι πολλές ιδιαίτερες περιπτώσεις. Στις σημερινές συνθήκες, θα ήταν ύπερβολική ή άπαιτηση να ύπάρχει ιδιαίτερο πρόγραμμα για κάθε σπουδαστή. Έχουμε, ώστόσο, ύποχρέωση να άποβλέπουμε τουλάχιστον σε μιάν εύρύτατη έκλογή και να έξασφαλίζουμε στους σπουδαστές όλες τις ιδιαίτερες συμβουλές και την άπαραίτητη διεύθυνση για να τους βοηθάμε να έκλέγουν το πρόγραμμα ή το συνδυασμό των προγραμμάτων, που ανταποκρίνονται όσο το δυνατόν καλύτερα στις άνάγκες τους.

Οι μέθοδες διδασκαλίας επίσης πρέπει να είναι διαμορφωμένες έτσι ώστε να χρη-

σιμοποιούν στο μάξιμουμ την πρακτική πείρα του σπουδαστή. Οι θεωρητικές γενικεύσεις πρέπει να δίνονται όχι σάν να προέρχονται από το μυαλό ενός όποιουδήποτε πεπειραμένου, αλλά σάν να άπορρέουν από την ανάλυση των προσωπικών του έμπειριών. Όπου αυτό είναι δυνατό, ο ρόλος του παιδαγωγού δεν πρέπει να είναι να κάνει στόν σπουδαστή μιάν όμιλία για τους νόμους της οικονομίας ή για την κοινωνική ανάπτυξη, αλλά να τόν οδηγεί ώστε να διατυπώνει μόνος του αυτές τις γενικεύσεις στη θάση της πρακτικής του γνώσης του κόσμου, μέσα στόν όποιο ζει. Αυτό προϋποθέτει λιγότερες τυποποιημένες όμιλίες, αλλά πολύ περισσότερες πραγματικές συζητήσεις. Δεν είναι άπαραίτητο να σάς ύπενθυμίσω ότι είναι άδύνατο να καταλάβει κανείς πάντοτε τη βαθύτερη έννοια μιās ύλης πριν να την έχει έξετάσει. Ό ένήλικος σπουδαστής, με την ώριμότητα και την πρακτική πείρα που έχει μπορεί να κάνει έρευνες σε ένα στάδιο όχι πολύ προχωρημένο από τη μελέτη του. Μπορεί να θίξει ένα στοιχειώδες πρόβλημα που παρουσιάζεται στην δουλειά του ή συνδέεται με την κοινωνική του δραστηριότητα, ή μπορούν επίσης να του έμπιστευθούν ένα μέρος ευρύτερων έρευνών με τις όποιες άσχολείται ο καθηγητής του. Αν ένα τέτοιο σχέδιο έρευνας χρησιμοποιείται συμπληρωματικά με τις συνηθισμένες μέθοδες διδασκαλίας, ο σπουδαστής θα γίνει πολύ γρηγορότερα άληθινά κύριος του θέματός του.

Σάν συνέπεια του στενού δεσμού, που ύπογράμμισα, άνάμεσα στην εκπαίδευση του ένήλικου και στην πρακτική ζωή, είναι προτιμότερο το μεγαλύτερο μέρος της διδασκαλίας να γίνεται μάλλον από έπιστήμονες, που έφαρμόζουν στην πράξη τις κοινωνικές έπιστήμες, παρά από πρόσωπα που ή κύρια απασχόλησή τους είναι ή εκπαίδευση. Οι ειδικοί των κοινωνικών έπιστημών, που άσχολούνται με πρακτική δουλειά στην βιομηχανία, στη γεωργία στην έθνική και τοπική διεύθυνση, πρέπει να ένθαρρύνονται να εργάζονται σάν παιδαγωγοί όρισμένο χρόνο. Οι ειδικοί αυτοί, μολονότι είναι πεπειραμένοι στόν τομέα των γνώσεών τους, πιθανόν να μην είναι πεπειραμένοι στα δύσκολα προβλήματα της διδασκαλίας στους ένήλικους. Γι' αυτό είναι άναγκαίο να δημιουργηθούν ειδικά τμήματα, όπου θα διδάσκονται τις μεθόδους μιās τέτοιας διδασκαλίας. Και ύστερα από αυτό, δεν ύπάρχει καμιά άμφιβολία ότι ο ένήλικος σπουδαστής θα μελετάει πολύ καλά έχοντας έπαφή με ειδικούς των κοινωνικών έπιστημών, που άσχολούνται με την πρακτική έφαρμογή της θεωρίας τους, αντί να παρακολουθεί κατά θήμα ένα πρόσωπο ειδικευμένο στην εκπαίδευση.

Μετάφρ.: Ε. Γ.